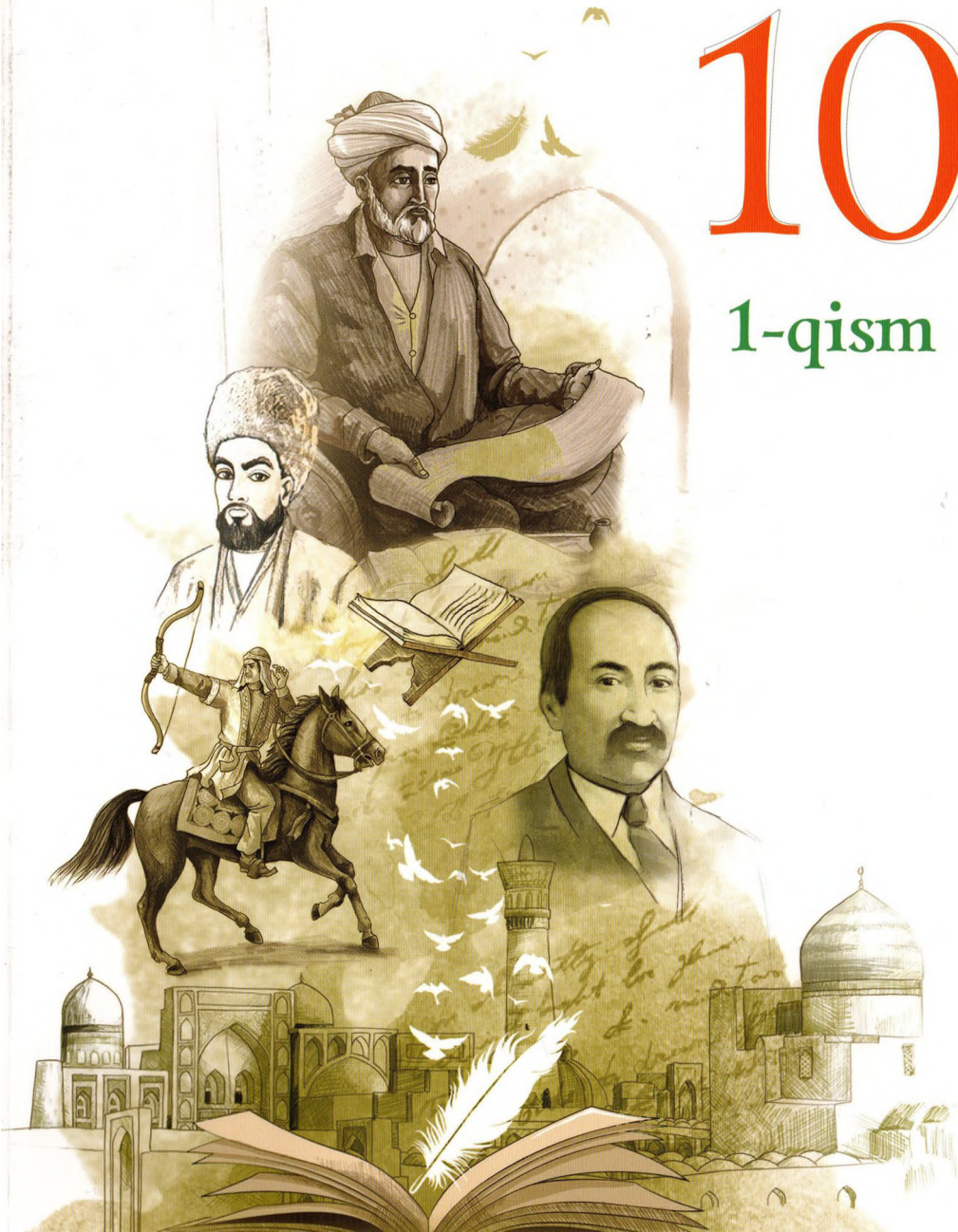

ADABIYOT

10

1-qism

ADABIYOT

10

Umumiy o'rtta ta'lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik

1-qism

*O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi
nashrga tavsiya etgan*

Yangi nashr

Toshkent – 2024

UO'K 821.512.133(075.3)

KBK 83.3(5O')ya72

M 54

Tuzuvchilar:

Zulxumor Inomovna Mirzayeva, Komil Qudratovich Jalilov

Mas'ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov – Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU rektori,
filologiya fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

Ulug'bek Hamdam – O'zRFAO'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti "XX asr adabiyoti va hozirgi adabiy jarayon" bo'limi mudiri, filologiya fanlari doktori, professor.

Zulayho Mamatqulova – Farg'ona viloyati Toshloq tumanidagi 15-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining oliy toifali ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

Adabiyot (1-qism) [Matn]: 10-sinf uchun darslik / Z. I. Mirzayeva, K. Q. Djalilov. –
Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2024. – 144 b.

UO'K 821.512.133(075.3)

KBK 83.3(5O')ya72

*Original maket va dizayn konsepsiyasi
Respublika ta'lim markazi tomonidan ishlandi.*

KIRISH.

BADIIY TAHLIL METODLARI

Mavzuni o'rganish jarayonida:

– badiiy tahlil metodlariga xos xususiyatlarni ko'rib chiqamiz.

Adabiyot fanining asosiy obyekti badiiy asardir. Chuqur ijtimoiy-g'oyaviy mazmunga ega, badiiy estetik jihatdan san'at darajasiga ko'tarilgan asarlarga o'quvchi tafakkurini, dunyoqarashini va adabiyot haqidagi fikrlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Quyi sinf adabiyot darslarida siz bilan birga milliy va jahon so'z san'atining ayrim sara namunalarini mutolaa va tahlil qildik. Endi esa o'zbek va dunyo adabiyotining eng qadimgi davrlardan boshlab bugungi kungacha bo'lgan tarixiga nazar tashlaymiz, umumiy rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilamiz va turli davrlarda, turli madaniyat vakillari tomonidan yaratilgan durdona asarlarni o'rganamiz. Mazkur asarlar mutolaasi jarayonida siz boshqa bir hayotni “yashab o'tasiz”. Bu esa o'zingiz uchun yangi dunyolarni kashf qilishga, hayot haqidagi qarashlaringizni boyitishga, ochiq qolgan savollaringizga javob topishga va eng muhimi, o'zingizni “taftish etish”ga yordam beradi.

O'ylab ko'ring:

Siz “o'zini taftish etish” deganda nimani tushunasiz? Bunda badiiy asar mutolaasi sizga qay jihatdan yordam beradi?

Eslang:

Bir asarga takror murojaat qilganmisiz, uni qayta o'qiganmisiz? Asarni takror o'qiganingizda avvalgi va keyingi xulosalaringizda qanday farqlarni kuzatgansiz? Bu farqlarning sabablari nimada bo'lishi mumkin?

Asarni tushunishimizda avvalgi bilimlarimiz, dunyoqarashimiz, hayotiy tajribamiz, mutolaa jarayonidagi emotsional holatimiz ham muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy-g'oyaviy jihatdan yuksak asarlar yagona mazmun-mohiyatga ega bo'lmaydi, ular takror mutolaa qilganingizda yangi fikrlar, yangi xulosalar beraveradi. Badiiy matnni turli xil nuqtayi nazardan tahlil qilish, uning “yozilgan” qismi asosida “yozilmagan” nuqtalarini kashf etishda badiiy tahlil metodlari ham yordam beradi. Shunday metodlardan biri ijtimoiy (sotsiologik) metoddir.

Ijtimoiy tahlil metodi badiiy asarni u yaratilgan davrdagi ijtimoiy hayot, siyosiy, diniy, falsafiy va davr estetik qarashlari bilan uzviy aloqada o'rganishga asoslanadi. Bu metodda matn o'z davrining muhitiga “joylashtiriladi” va shu asosda muallif aytmog'chi bo'lgan fikr anglashiladi, asarning g'oyaviy-mafkuraviy jihatlarini, badiiy voqealik va reallik munosabatlarini

tahlil qilish imkoniyatlari yaratiladi. Quyidagi savollar asar haqidagi tasavvurlarimizni yanada boyitishga yordam beradi:

- Matn o'z davri haqida nimalarni ochib bermoqda?
- Asarning yozilishiga davrning qanday ijtimoiy yoki siyosiy voqealari sabab bo'lgan?
- Muallif asarni kim uchun va nima maqsadda yozgan bo'lishi mumkin?
- Muallif o'quvchining asardan qanday xulosalar chiqarishini xohlaydi, uni nimalarni o'ylab ko'rishga da'vat etmoqda?
- Ijodkor badiiy va g'oyaviy maqsadini ifodalashda qanday so'z yoki so'z birikmalaridan, til vositalaridan foydalanmoqda?

Badiiy adabiyot o'z davrining ijtimoiy-siyosiy voqealari mahsulidir. Ma'lum bir davrdagi xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, tafakkur darajasi, orzu-o'ylari, muammolari, ijtimoiy munosabatlar muayyan davrda yaratilgan asarlarda aks etadi.

O'ylab ko'ring:

Sizningcha, ijtimoiy tahlil metodi badiiy asarning yuqorida qayd etilganlardan tashqari yanâ qanday xususiyatlarini ochish imkonini beradi? Fikrlaringizni o'qigan asarlaringiz misolida dalillang.

XX asr o'zbek adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lponning "Ko'saklar" she'rini ijtimoiy metod orqali tahlil qilamiz.

*Diydirab yotarkan yerda ko'saklar,
Nomard changaliga tushgan ko'saklar.
Behisob ko'saklar butun o'lkada,
Shu qishga o'xshagan qora o'lkada.*

Cho'lpon

Tahlil qiling:

Sizningcha, she'r nima haqida? She'rni o'qib, qanday manzarani tasavvur qildingiz? Shoir "yerda diydirab yotgan ko'saklar" orqali qanday g'oyani ilgari surmoqda?

XX asr boshlarida paydo bo'lgan jadid (yangi) adabiyotini ijtimoiy tahlillarsiz anglash mumkin emas. Chunki bu davr adabiyoti mustamlakachilikka qarshi kurash tuyg'usi bilan yo'g'rilgan siyosiy-ijtimoiy g'oyalar asosiga qurilgan.

Cho'lponning yuqoridagi to'rtligida, bir qarashda, tabiat lirikasiga xos badiiy tasvirni kuzatamiz. Holbuki, xalqning rizq-ro'zi, dehqonlarning mashaqqatli mehnati samarasi bo'lgan behisob ko'saklarning yer bilan bitta bo'lib yotishini ko'rgan paxtakor qishni "nomard" deyishini ham tabiiy holat deb qabul qilamiz. Lekin Cho'lpon yashagan davr voqealari - Turkistonning bolsheviklar tomonidan mustamlaka qilinishi,

xalqning ikki tomonlama (mahalliy amaldorlar va mustamlakachilar) zulmidan ezilishi, milliy ozodlik harakatlaridan xabardor o'quvchi matnning tagma'nolarini taftish etish orqali undagi ijtimoiy mazmunni anglashga harakat qiladi. Ya'ni yerdagi ko'saklarning diydirab yotishi shunchaki jo'n holat emasligiga, Cho'lpon "qora qish"ni "qora o'lka"ga o'xshatish orqali so'zlarga ramziy ma'no yuklaganiga e'tibor qaratadi. She'r davr voqealari kontekstida (ijtimoiy metoddagi) tahlil qilinganda ko'saklarning bemavrid xazon bo'lishi o'lkaning qora kunlar girdobida qolishiga mush-tarakligiga oid ijtimoiy-g'oyaviy haqiqatlar oydinlashadi. Chindan ham, yuqoridagi an'anaviy she'riyatda kam uchraydigan, o'ziga xos tasvir vo-sitasi orqali shoir she'rning ta'sirchanligini, ifoda qudratini kuchaytirish-ga muvaffaq bo'lgan.

XVII asr oxiri – XVIII asr boshlarida yashab ijod qilgan ingliz adibi Jonatan Sviiftning "Gulliverning sayohatlari" romanidan parchani o'qing. Unda bosh qahramon dengizchi Lemyuel Gulliver tushib qolgan mitti odamchalar (liliputlar) o'lkasidagi Liliputiya va Blefusku davlatlari o'rtasi-dagi urush sabablari bayon qilingan.

Mazkur parchani ijtimoiy metod yordamida tahlil qiling. Tuxumni uchidan yoki poynagidan sindirish mojarosi orqali muallif o'z davriga xos qanday muammolarni ko'targan deb o'ylaysiz?

Mana, o'ttiz olti qamar yildan beri bu buyuk davlatlar o'zaro qat-tiq urush olib boradi. Bunga quyidagi voqea sabab bo'lgan. Hammaga ma'lumki, qadim zamonlardan beri pishgan tuxumlarni poynak tomonidan sindirish rasm bo'lib qolgan. Nima bo'ladi-yu, hozirgi imperatorimizning bobosi hali go'dak paytida uning nonushtasiga pishgan tuxum berishadi. Bola tuxumni qadimiy odatga ko'ra sindirayotib, barmog'ini kesib oladi. O'shanda uning otasi – imperator o'z fuqarolariga, aks holda qattiq jazo berajagini eslatib, tuxumni uch tomonidan sindirish haqida farmon beradi.

Bu farmon aholining shunaqayam g'azabini qo'zg'atganki, yilnomalarda yozilishicha, yetti marta qo'zg'olon ko'tarilgan, natijada bir imperator o'lgan, boshqasi tojidan mahrum bo'lgan. Blefusku hukmdorlari bu qo'zg'olonlarni avj oldirishgan, qo'zg'olon qatnashchilarini o'z mamlakatlarda yashirishgan. Tuxumni uchidan sindirishdan bosh tortgani uchun o'n bir ming fanatik o'lim jazosiga hukm qilingan. Mana shu masalaga bag'ishlab, yuzlarcha tom kitoblar yozilgan. Biroq poynakchilar tarafdorlarining kitoblari allaqachonlar man etilgan, partiya esa davlat lavozimlarini egallashdan mahrum etilgan.

... Surgun qilingan poynakchilar Blefusku imperiyasida ishonchli boshpana topishdi. Bora-bora ular imperatorga shunday ta'sir o'tkazishdiki, u bizning davlatimizga urush e'lon qilishgacha borib yetdi. Urush o'ttiz olti qamar yildan beri davom etmoqda, ammo dushman tomonlardan biron-tasi ham uzil-kesil g'alaba bilan maqtana olmaydi. Shu muddat ichida biz qirqta katta harbiy kema va o'ttiz ming eng yaxshi dengizchilari bilan juda

ko'p mayda kemalarni yo'qotdik. Aytishlaricha, dushman bizdan ham ko'ra ko'proq talafot ko'rgan. Biroq, shunga qaramay, dushman yangi flotni shayladi, bizning hududimizga desant tashlashga hozirlik ko'rmoqda.

*Jonatan Svift,
"Gulliverning sayohatlari" romanidan
(Sotiboldi Yo'ldoshev tarjimasini)*

* * *

Badiiy asarda ijodkor shaxsiyati, uning hayotidagi muhim nuqtalar ma'lum darajada akslanadi. Badiiy matn tahlilida qo'llanadigan **biografik metod**da asar aynan ijodkor hayot yo'li, shaxsi, uning biografiyasi bilan bog'lab tahlil qilinadi. Bu matnga yuklangan mazmunni oydinlashtirishda, asarning yaratilish tarixi bilan bog'liq faktlarni aniqlashda va asardagi ijodkor hayotiga daxldor muhim detallarni tushunishda yaxshi samara beradi. Misol uchun, ayrim tadqiqotchilarning fikricha, fransuz adibi Antuan de Sent-Ekzypperining "Kichkina shahzoda" asaridagi bosh qahramonning atirgul bilan munosabatlarida adibning rafiqasi Konsuelo bilan murakkab munosabatlari aks etgan.

Ayrim holatlarda badiiy asarga turli xil tahlil metodlari vositasida yondashish asarning turli talqinlarini yuzaga keltiradi. Masalan, Cho'lponning 1922-yilda yozilgan "Aldanish" she'ri ko'plab adabiyotshunoslar tomonidan tahlil qilinib, turli xil va ayni paytda rang-barang xulosalarni keltirib chiqargan.

*Besh yillik yonishim bir yil uchunmi?
Erkalab o'tkuvchi bir yel uchunmi?
Ko'zimga ko'ringan sarobmi edi?
Men shunga aldanib tog'larmi oshdim?
Sevgimning boqchasi xarobmi edi?
Shu boqcha ichida yo'lmi adashdim?
Nega men sevmadim? O't emasmidi?
Shul o't ichidagi men emasmidim?
Ka'banga osilgan but emasmidi?
Butni "Tangri" degan men emasmidim?
Oh, endi bildimki, barchasi xayol,
Barchasi bir totli, rohat tush ekan.
Ket, yo'qol ko'zimdan, haqiqat, yo'qol,
Bag'rimga botmoqda og'uli tikan...*

Bir guruh olimlar mazkur she'rni ijtimoiy tahlil metodi asosida – shoir yashagan davrdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bog'lab tahlil qiladi. Ularning fikricha, Cho'lpon 1917-yildagi inqilobdan millat kelajagi uchun ijobiy natijalar kutgan, lekin besh yil ichida orzulari sarobga, "**xayol**"ga, "**bir totli tush**"ga aylanganini bilgach, ushbu "Aldanish" she'rini yozgan. Ya'ni ular she'rning yozilish tarixini ijodkorning

MUNDARIJA

<i>Kirish. Badiiy tahlil metodlari</i>	3
--	---

XALQ OG'ZAKI IJODI VA QADIMGI DUNYO ADABIYOTI

Xalq og'zaki ijodi: "Go'ro'g'li" dostonlari turkumi.....	12
"Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonidan.....	14
"Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonining Xorazm variantidan	23
Qadimgi dunyo adabiyoti (eng qadimgi davrlardan milodning V asrigacha)	26
Homer (mil. avv. VIII asr). "Iliada" dostoni	32
Iliada (dostondan parchalar).....	34
Antik adabiyot va o'zbek xalq og'zaki ijodi: "Odisseya" va "Alpomish" dostonlari qiyosiy tahlili	56
"Odisseya"dan	58
"Alpomish" dostonidan	62
Takrorlash	66

O'RTA ASRLAR ADABIYOTI: V–XVI ASRLAR

O'zbek adabiyoti tarixi: VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha	72
Yusuf Xos Hojib (XI asr). "Qutadg'u bilig".....	78
Qutadg'u bilig (asardan parchalar)	80
O'zbek mumtoz adabiyoti: XIV asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha	86
Alisher Navoiy. "Xamsa": "Saddi Iskandariy" dostoni	90
Saddi Iskandariy (dostondan parchalar).....	96
O'rta asrlar va Uyg'onish davri jahon adabiyoti (V–XVI asrlar)	116
Migel de Servantes Saavedra. "Don Kixot sarguzashtlari" romani	122
Don Kixot sarguzashtlari (romandan parchalar)	124
Takrorlash	140

vab-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com vab-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

10-sinf adabiyot 1-qism darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: HUMO 9860230104973329

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali vab-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalarga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

O'quv nashri

Zulxumor Inomovna Mirzayeva, Komil Qudratovich Jalilov

ADABIYOT

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
10-sinfi uchun darslik

1-qism

Muharrir Xurshidbek Ibrohimov
Badiiy muharrir Sarvar Farmonov
Rassom Ilhom Xolxo'jayev
Dizayner Kamola Ahmedova
Texnik muharrir Akmal Sulaymonov
Musahhih Orifjon Madvaliyev
Sahifalovchi Xurshidbek Abdulboqiy o'g'li

Bosishga 05.08.2024-yilda ruxsat etildi. Bichimi 60x84 1/8.
"Helvetica" garniturası. Kegli 12. Ofset bosma.
Shartli bosma tabog'i 16.74. Nashriyot-hisob tabog'i 13.59.
Adadi 590 972 nusxa. Buyurtma 76.

"UMID KOZGUSI" MCHJ
Ishlab chiqarish: Toshkent shahar,
Yunusobod tumani, Bog'ishamol ko'chasi, 254b-uy